

I Међународни научни тематски скуп

„ОД ПОГРОМА ДО ЗЛОЧИНА НАД ЗЛОЧИНИМА“

Зборник радова

Универзитет Привредна академија у Новом Саду
уз подршку Министарства науке, технолошког развоја и иновација

I International scientific conference

„FROM POGROMS TO CRIMES UPON CRIMES“

Proceedings

University Business Academy in Novi Sad
with the support of the **Ministry of science, technological development
and innovation**

Зборник радова са I Међународног научног тематског скупа
„ОД ПОГРОМА ДО ЗЛОЧИНА НАД ЗЛОЧИНИМА“

26. и 27. јун 2024. године у Новом Саду,
у организацији Универзитета Привредна академија у Новом Саду
уз подршку Министарства науке, технолошког развоја и иновација

Издавач:

Универзитет Привредна академија у Новом Саду
Цвећарска 2, 21107 Нови Сад
+381 (0)21 531 020
office@privrednaakademija.edu.rs

Факултет за економију и инжењерски менаџмент
Цвећарска 2, 21107 Нови Сад
+381 (0)21/400-484
info@fimek.edu.rs

За издавача:

Проф. др Марко Царић
Универзитет Привредна академија у Новом Саду
Факултет за економију и инжењерски менаџмент у Новом Саду

Рецензенти:

Проф. др Слађана Јовановић
Универзитет Унион у Београду, Правни факултет

Prof. István László Gál
PhD, University of Pécs, Faculty of Law, Hungary

Проф. др Јури Пудовочкин
Државни правни факултет, Москва, Русија

Уредник:

Проф. др Зоран Павловић
Универзитет Привредна академија у Новом Саду
Правни факултет за привреду и правосуђе

Штампа:

Birograf comp d.o.o., Beograd

Тираж: 200

ISBN: 978-86-82408-52

Научни одбор:

Др Марко ЦАРИЋ, декан Факултета за економију и инжењерски менаџмент у Новом Саду и редовни професор Факултета за економију и инжењерски менаџмент, Универзитет Привредна академија у Новом Саду, Република Србија

Др Драган СОЛЕША, ректор Универзитета Привредна академија у Новом Саду и редовни професор Факултета за економију и инжењерски менаџмент у Новом Саду, Универзитет Привредна академија у Новом Саду, Република Србија

Др Милан ПОЧУЧА, декан и редовни професор Правног факултета за привреду и правосуђе Универзитета Привредна академија у Новом Саду, Република Србија

Др Зоран ПАВЛОВИЋ, редовни професор Правног факултета за привреду и правосуђе Универзитета Привредна академија у Новом Саду, Република Србија

Luigi SCOLLO, PhD, Università degli studi di Bergamo, Bergamo, Italia

Adrián FÁBIÁN, PhD, Dean of Faculty of Law, University of Pécs, Hungary

Balázs ELEK, PhD, Professor at University of Debrecen, Faculty of Political Science and Law, Hungary

Академик др Владо КАМБОВСКИ, професор Универзитета у Скопљу, у пензији

Академик др Миодраг Н. СИМОВИЋ, професор емеритус, Правни факултет Универзитета у Бихаћу

Др Милана ЉУБИЧИЋ, редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду, Република Србија

Shin MATSUZAWA, PhD, School of Law, Waseda University, Tokyo, Japan

Lucian BERCEA, PhD, Dean of the Faculty of Law, West University of Timișoara, Romania

Laura Maria STANILA, PhD, Associate professor at Faculty of Law, West University of Timișoara, Romania

Viorel PASCA, PhD, Professor at Faculty of Law, West University of Timișoara, Romania

Adrian STAN, Teaching and Research Assistant, Faculty of Law, West University of Timișoara, Romania

Raluca COLOJOARĂ, PhD, Junior lecturer at Faculty of Political Sciences, Philosophy and Communication Sciences, West University of Timișoara, Romania

Др Драган ЈОВАНШЕВИЋ, редовни професор Правног факултета Универзитета у Нишу, Република Србија

Vadim V. KHILYUTA, PhD, Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Pro-cedure and Criminology, Yanka Kupala State University of Grodno (Republic of Belarus)

Marko LEVANTE, PhD, Faculty of Law, University in St. Gallen, Supreme Court, Lausanne, Switzerland

Cheng YAN, Associate Professor of East China University of Political Science and Law, Shanghai

Angel RISTOV, Full Professor at the University „St. Cyril and Methodius”, Faculty of Law „Iustinian I” Skopje

Организациони одбор:

Др Зоран ПАВЛОВИЋ - Председник Организационог одбора

Др Нада ЂУРИЧИЋ

Тамара КРСТИЋ

МА Марија СУДАР

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

341.322.5(082)

МЕЂУНАРОДНИ научни тематски скуп "Од погрома до злочина над злочинима"
(1 ; 2024 ; Нови Сад)

Зборник радова / I међународни научни тематски скуп "Од погрома до злочина над злочинима", [26. и 27. јун 2024. године у Новом Саду] ; [уредник Зоран Павловић]. - Нови Сад : Привредна академија : Факултет за економију и инжењерски менаџмент, 2024 (Београд : Бирограф). - 350 стр. ; 24 cm

Тираж 200. - Библиографија уз већину радова.

ISBN 978-86-82408-51-2

а) Ратни злочини -- Зборници

COBISS.SR-ID 158915849

Прегледни рад

ОД ПРОГОНА ДО ПОГРОМА КАО ЗЛОЧИНА ПРОТИВ ЧОВЕЧНОСТИ

Сажетак: У првом делу рада се даје приказ кривичних дела ратних злочина и злочина против човечности према обичајном међународном хуманитарном али и у савременом праву. С обзиром да је реч о радњама извршења кривичних дела извршених за време рата, поставља се питање разликовања прогона или принудног пресељења од радње погрома као кажњиве радње. У другом делу рада приказује се погром над свештеницима и њиховим породицама, који су облици оваквог злочина, са убијањем, затварањима, мучењима, одузимањем приватне имовине. Поставља се хипотеза могу ли се прогањања свештеника и чланова њихових породица третирати као злочин погрома, као кривичног дела које не застарева. Колико је друштво спремно да се суочи са последицама погрома, пружи подршку жртвама и њиховим породицама, и да ли се кроз процесе за истину може доћи до правде. С обзиром да се само кроз правноснажне судске одлуке ствара право, није упитно да се за сваки појединачни случај треба водити кривични поступак, а кривица индивидуализовати. Јавност мора да се суочи са садашњим тренутком, учећи из прошлости, окренути ка будућности.

Кључне речи: ратни злочини, свештвенство и чланови породица, злочини погрома у мирнодопско време, суђења, информисаност.

Уводна разматрања

Сваки рат за себе представља искуство са пуно негативних последица за све који имају било каквог додира са ратом и ратовањем. Те последице немају везе са природом рата, да ли је он међународни, немеђународни или неки дру-

---

¹ Правни факултет за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија у Новом Саду, имејл: zpavlovic@pravni-fakultet.info.

гачији облик оружаног сукоба, већ се везују уз агресију која се нужно у рату јавља. Агресија на Краљевину Србију почетком XX века, распад Југославије почетком II светског рата или распад СФРЈ, иако са различитом етиологијом имају последице које су резултат тешког кршења хуманитарног права и правила човечности. Многа понашања која су била од 1912., 1941. или од 1991. између страна у сукобу, представљала су (јер то по својој природи објективно јесу) кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом. Краљевина Србија, а након ње и Југославија, биле су титулари вредности међународног хуманитарног права и Хашке конвенције из 1899., четврте Хашке конвенције из 1907. и других уговора о законима и обичајима рата на копну, а СФРЈ је била потписник Женевских конвенција из 1949. и Допунских протокола из 1977, Конвенције УН о спречавању и кажњавању злочина геноцида из 1948. и др. Сличне су последице биле и за време и након агресије 1999. на нашу земљу, када уопште није дошло до суђења и утврђивања одговорности за агресора, а у односу на негативне последице те агресије.

Непотпуно спроведена правда на суђењима после Великог рата, са скромним донетим пресуда, али и реаговања међународних трибунала после II светског рата, нису била довољна да се управо на простору који се данас означава као земље западног Балкана суочимо са догађајима из прошлости. Без утврђивања истине не може се доћи ни до помирења у циљу мира који нам је свима потребан а истину може да утврди једино у законито спроведеном поступку суд. Како је то изостало до краја и после 1918. и након 1944/45. дошло се и до дешавања 1991. па надаље.

Пресуде које су донели међународни кривични трибунали, почевши од Нирнберга, Токија, Хага представљају неку врсту извора међународног кривичног права и без обзира на све мањкавости и/или противречности, један су од ауторитета и по члану 38 став 1 тачка 4 Статута Међународног суда, а посебно у смислу прецизирања и тумачање норми међународног хуманитарног права. Закључци из тих одлука требају да се анализирају, неки и критикују, јер је јасно да поједини ни у тренутку доношења одлука нису били до краја јасни већ понекад логички и правно противречни. Али, и као такве мора их се посматрати по начелу *dura lex sed lex*.

Идеја коју желимо да осветлимо јесте отварање питања могу ли се још неке радње против човечности и других добара заштићених међународним правом сем злочина против човечности извршити не само у време рата, већ и у време мира, као злочини који не застаревају. Не заборављамо, наравно, ратни злочин против ратних заробљеника, који теоретичари међународног кривичног права често занемаре као други злочин који се може извршити и у време рата и у време мира, и то у случају када је дошло до окончања рата, а над ратним заробљеницима који се налазе у заробљеничком логору и још нису ослобођени, буде извршено кривично дело.

За све ово неопходно је стално поштовање начела законитости у кривичном праву, тако да све жртве кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом добију одговарајућу заштиту, а да се

води рачуна и о законитости, и о правности у судским поступцима. Зато је питање извршења кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом, одговорности за починиоце и правде за жртве од посебне важности, јер се нерешена питања из ближе и даље прошлости не могу стално остављати без покушаја за тражењем одговора.

Питања прогона на националној, расној или верској основи усмерена против било ког цивилног становништва и било где, сигурно да представљају део злочина против човечности. Зато су страдања свештеника и чланова њихових породица за време II светског рата на територији Независне државе Хрватске тема која изнова и изнова заслужују посебну пажњу, док год се не дође до развијене свести у друштву кроз културу сећања да се сваки облик погрома мора осудити, а радње извршења инкриминисати као такве. То је право жртава (директних и индиректних) које мора да се испоштује.

Пијетет према жртвама штити се на различите начине, укључујући и изградњу споменичких обележја. Зато девастација споменика и других културних добара у време мира као и у време рата мора да се посебно штити и у контексту незастаривости ових кривичних дела, управо у контексту заштите највиших вредности у друштву, али и културе сећања која мора да се негује у изградњи боље будућности.

Јасно је да се овакви злочини заиста могу извршити и у мирнодопском времену, па је тим више важно кроз догађаје из прошлости започети са промишљањем о дефинисању одређених понашања као кривичних дела и у време мира. Систематско и масовно прогањање или злостављање могу се означити као погром, који се још увек негде погрешно означава као рација.

Циљ овог рада није само одређивање погрома као засебног кривичног дела или засебне радње извршења, већ и подстицање јавности на размишљање о потреби неговања мира и избегавања понављања трагедија из рата и по рату. То је могуће само кроз изградњу културе сећања, али нужно да се и кроз кривично право треба деловати, иако оно по својој природи долази *ultima ratio* тек када се злочини догоде. Основ за радње извршења кривичних дела пронађен је у прописима који су доношени трагом закона који су преузимани од стране немачких власти. Та решења доношена су спротно признатим општим правним начелима и већ донетим конвенцијама. Али, кренимо редом.

Један пример и питања која из њега проистичу

Распадом Краљевине Југославије и стварањем Независне државе Хрватске, отпочео је прогон и погром Срба, Јевреја, Рома и других народа, кроз различите облике насиља и дискриминације, на систематски и масован начин, кроз гоњење и злостављање (укључујући убиства, депортацију, затварање, тортуру, силовање и друга нехумана дела) на основу њихове националне припадности, вере, културе и слично, истовремено вршећи пљачку њихове личне имовине и имовине њихове заједнице. Пример који дајемо (јер то није био једини логор те врсте у НДХ) служи прецизирању радње извршења злочина против човеч-

ности и односи се на прогон и погром свештеника Српске православне цркве (СПЦ) и њихових породица кроз логор Цапраг током лета 1941. Терор над народом вршен је додатним терором над свештеницима.

Образложење за овај став о радњи погрома над свештеницима даје сведочењем очевидца Слободан Шушић, који наводи да су одмах по доласку на власт, усташе прво кренуле да издвоје свештенике од самог српског народа, и то тако што су неки од њих на почетку постојања тадашње државе априла 1941. ликвидирани, али су одустали да то ураде са свима, те су формирали логор у Цапрагу код Сиска.² Шушић, који је и сам био заточеник као дете свештеника, означава Цапраг као логор за православне свештенике. Прегледом релевантне литературе можемо закључити да су тамо заиста били заточени искључиво свештеници СПЦ и чланови њихових породица. Пратећи своје менторе, за вршење терора над нехрватима у НДХ су створени кршећи сва правила правне традиције и законитости, правни оквир за прогоне, погроме уз систем логора какав до тада на овако масован начин није био препознат на нашем континенту.

Створени правни оквир за вршење погрома

Путем заповести, одлука, ванредних законских текстова, изменама постојећих закона и усмених наређења у командовању, усташке власти у НДХ желеле су да дају форму за спровођење насиља и терора, злочина против човечности и других добара заштићених међународним правом, али и злочина погрома. Примена тих прописа, без обзира на време и начин доношења није никоме давала правну заштиту од Силе (Голубовић 1992:45) као програма за извршење злочина, без обзира ко ју је примењивао, подржавајући неправо и насиље према појединцима, групама и народима, ради стварања етнички чисте територије.

У правној јавности, после 1945. године створен је био наратив да је реч о недржавној творевини, који је владао дуго времена по окончању II светског рата, те да су то били само појединачни злочини, а не државни пројекат. Међутим, реч је о творевини која је имала и територију, и власт и становништво. Преузете, односно наслеђене правне прописе из Краљевине Југославије НДХ је изменила и „доградила” их је, и са различитим облицима расних закона копираних по моделу Немачке тог времена, нормама тзв. „споредног законодавства” и организацијом специјалних судова.

Већ почетком маја 1941. године измењен је КЗ КЈ,³ и то тако што су повећали број кривичних дела за која се могла изрећи смртна казна (стрељањем), док су се антидржавна дела (кривично дело велеиздаја) изузела из надлежности редовних, на специјалне судове. Ти судови имали су могућност да изрекну само једну – смртну казну, на коју није било права на жалбу. У надлежности ових посебних судова биле су и све радње везане за велеиздају, као што су подстре-

² Шушић, С. Логор за православне свештенике, Експрес недељна ревија, Политика експрес у серијалу И то је Јасеновац. 19. јануар 1992., Београд

³ Narodne novine NDH br. 19 од 05. 05. 1941.г

кавање, договор ради извршења, непријављивање кривичног дела велеиздаје, вербални деликти у вези са велеиздајом и друго.

На територији НДХ усвојена су и била у примени три тзв. расна закона. Њих су чинили прописи о држављанству, о расној припадности и о заштити аријевске крви и части хрватског народа⁴. Донети на основу тзв. Нирнбершких закона (1935) односили су се на Јевреје и Роме.

Оно што се односило на припаднике српског народа означава се као тзв. Споредно законодавство, и то са називом Законска одредба за обрану народа и државе, од 17. 4.1941. године. Врло кратак текст, који је инкриминисао било коју радњу извршења (или покушај) повреде части и животних интереса хрватског народа или угрожавања НДХ или државне власти, као кривично дело велеиздаје, са смртном казном.

Стандарди част и животни интереси хрватског народа нису били одређени, ни одредиви. С обзиром на могућност ретроактивне примене овакве одредбе, јасно је да су злочини према Србима добили неку врсту упоришта у објављеном документу. Изречене смртне казне су се извршавале у року од три сата од доношења пресуде, а правни лекови нису били предвиђени. Са овако постављеним кривичним делом, све друге кажњиве радње, од разбојништва, пљачке, угрожавања имовине или људи и друга нису ни била потребна, јер су са овако широким одређењем све радње које би биле извршене имале своје оправдање. Тумачење Министарства правде НДХ о надопуни законске одредбе за обрану народа и државе 06.05.1941. г. (објављено 10.05.) дало је тумачење да је за злочин велеиздаје довољна радња свакога ко на било који начин повреди већ само част или само животне интересе хрватског народа. На тај начин је правни стандард неутврђене садржине (част и животни интереси) постајао основ за кажњавање смрћу.

Стварање система логора у НДХ

Са овако постављеним правним поретком који има за циљ стварања етнички једнонационалне државе кроз прогон и погром нехрвата, одмах на почетку рата било је јасно да се државно устројство немачког Рајха копира у свему и у НДХ. Један од начина организације извршења ових циљева био је и стварање система логора на територији НДХ. Ови концентрациони логори започели су са радом непосредно након почетка рата. Логори су формиран у бившим затворима, соколским домовима, складиштима, касарнама, празним пољанама и слично. Један од првих био је у српском селу Јадовно (на Велебиту), па Крушчица, Јастребарско, у Загребу, затим у Вараждину, Добоју, Сарајеву, Сремској Митровици, Пагу, Новој Градишци, Јасеновцу и другде.

Међутим, иако су имали различита имена у смислу њихове функције и наводне сврхе оснивања, сви су били са истом идејом: да се у њих сместе сви који нису пожељни у НДХ, без услова за минимално могућ живот затворених. Логори су били тзв. државне институције НДХ са „тврдом” организацијом. У одно-

⁴ Narodne novine br. 16 od 30.04.1941.g

су на надлежност, били су поверени Усташкој редарственој служби, и то њеном трећем уреду (Аврамов: 2008:357). Целу идеју о стварању логора донели су усташке вође из емиграције и спроводили је у дело одмах по повратку на територију НДХ. Иако етимолошки Логор има више значења, сви су у том периоду били са истим епилогом: прогањања и погрома. Међутим, у складу са важећом политиком у бившој СФРЈ, оно што недостаје у одредницама ових логора је да су они у највећем били организовани за насиље над Србима, Јеврејима, Ромима – а не би могли рећи да су ту били и на пример заробљени антифашистички борци, јер је немачка војска за њих имала посебне логоре и на територији НДХ.

У Лексикону НОР и револуције у Југославији (концентрациони) логор представља место уређено и ограђено обично жицом, на које се присилно доводе групе људи због политичке делатности против режима на власти. Према Рјечнику страних ријечи Братољуба Клаића, логор (лагер: стовариште, складиште, војнички табор и сл.) представља место где су ратни заробљеници, ухапшени, кажњени, табор и слично. Сврха логора одређена је идиомом концентрациони (логор), као место изолације ратних заробљеника или ухапшених. Чињеница је да све до недавно се у стручној литератури није бавило природом ових логора у НДХ. На самом почетку рата налазимо изразе који их одређују као концентрационе, сабирне, радне, дечије, јеврејске, усељеничко-исељеничке и друго (Першен, 1990:41). Али, није могуће да се каже који је логор био одређен у којој улози, јер су сви имали циљ спровођења насиља и стварања страха код свих, првенствено Срба, Јевреја и Рома.

Једна од идеја за оправдање исељавања свих нехрвата из НДХ имала је подстрека и у намери Немачке да германизују делове Словеније под својом влашћу, исељавањем Словенаца у НДХ и у делове окупиране Србије. По одобрењу Смерница за исељење страних елемената на подручју Доње Штајерске Х.Химлера од 18.4.1941. и састанка представника Немаца и НДХ у Грацу од 6. маја 1941. године, власти у НДХ су предложиле да преузму део депортованих Словенаца, а да исти број тзв.незавичајних Срба буде пресељен у окупирану Србију. У том договору од 04. јуна 1941. године између Немачких власти и НДХ у немачком конзулату у Загребу, обухваћени су и пријем свештеника католичке цркве у НДХ који су Словенци (југословенски орјентисани) , а да исти број православних свештеника буде исељен у Србију, са крајњим роком пресељења до 31. октобра 1941. Теза коју износи Першен (Першен, 1990:107) кроз анализу послератне грађе не може се прихватити да је систем логора у почетку био поприлично неуређен, јер су власти у НДХ спроводили унапред припремљене планове које су стварали од 1938. у емиграцији.

Задатак прогона и пресељења био је поверен Државном равнатељству за понову у НДХ, путем целокупног државног апарата, усташке организације и војске. Упутства за депортацију, начин како спроводити одвођење у логоре, шта могу да понесу са собом, како поступати – пандан су сличним упутствима у Немачкој. Депортовани су из локалних центара одвођени у Пожегу, Бјеловар и Цапраг.

У Хисторијском архиву Заграда налази се архива Државног равнатељст-

ва за понову, и иако већина докумената недостаје, неки закључци могу да се несумњиво виде. Из те грађе види се да постоје пописи за исељавање, носиоци домаћинства, њихова занимања, а накнадно су сачињавани и тзв. Пописи имовине исељеника по котарима. Заједно са транспортним листама, које набрајају имена оних који су одвођени у логоре добија се видљива целина да систематски и унапред припремљен прогон има сврху погрома свих категорија становника (а најмање у том периоду има антифашиста, јер се устанак тек спремао и почињао) – Срба, Јевреја, Рома.

Немачки план пресељења Словенаца брзо је био промењен и заустављен, већ почетком јула 1941. Исељени су остали у НДХ односно окупираној Србији. Међутим, усташке власти су наставиле са погромом српског становништва, без обзира што су им немачке власти забраниле, због своје неуредности, неажурности и начина транспорта (илегално преко реке Дрине). Оно што се изричито у литератури не наводи, је да су тзв. цивилне власти у окупираној Србији са ђенералом Недићем на челу протестовале због извршеног погрома, јер пресељење не може бити уз убиства, пљачке, тортуру. Немачка команда окупиране Србије је то пренела према Першену властима НДХ у Београду и Шапцу крајем јула 1941. Чињеница је да су масовна пресељења престала тек крајем октобра 1991 (Першен, 1990:114).

Специјални „усељеничко-исељенички” логор у Цапрагу

Започети погром над српским свештенством имао је више облика. Наиме, део свештеничког и монашког реда био је убијан од почетка рата априла 1941. године широм територије НДХ, а посебно на територији Баније, Лике и Кордуна. Чињеница је да ни данас нису ексхумирани њихови остаци, заједно са остацима осталих жртава терора. Други део погрома одвијао се кроз депортацију која је имала све особине тортуре и врло окуптног насиља. Највећи део свештеника и чланова њихових породица, као и монаха из српских манастира на различите начине прво је опљачкан, а онда и транспортован до одређена три логора. Логор Цапраг налазио се у два војничка складишта муниције Краљевске војске Југославије првобитно направљени као коњушнице аустријске војске, код железничке станице у Сиску (Гађиновић, 2019:204). Организован у складу са упутством Државног равнатељства за понову логор је био ограђен бодљикавом жицом, са три усташке страже са митраљезима окренутим према логору. Зграде су имале бетонски под, три нивоа, а логорашима је дато врло мало сламе за лежање. Пре уласка у зграде складишта, у бараци (шатору) на улазу сви доведени су од стране усташке омладине били детаљно прегледани, а од њих су одузимане све драгоцености, накит, сатови, прибор за писање, штедне књижице и готов новац који им је иначе био „дозвољен” да понесу са собом. Претрес је обухватао и физички преглед и преглед ствари. (Споменица, 1996:40).

У сваку од просторија у којој су били смештени заточени, могло је да стане у четири реда око 250 људи, али их је било углавном два пута више. Временом су у овај логор довођени и други Срби који су били на одређеним положајима,

као што је судија Стола седморице из Загреба др Ђорђе Стерио и многи други. Из самог Цапрага има у Хрватском архиву доста недовољно истражене грађе, која није на прави начин ни презентована у јавности. Пријемни записник у логору вођен је до број 437. Број 1 био је од 9. јула 1941., и односио се на захтев управе за набавку 20 лопата, 20 пијука, 100 шаторских крила, 20 секира, као и за набавку хране. Под бројем 2 започете су евиденције уласка затвореника, а након тога виде се и молбе за отпуст и њихова решења, са основама да је неко од затвореника био РКТ вероисповести.

Благајнички дневник у логору започет 10.7.1941., закључен је 10.10.1941., где се евидентирао одузети новац и вредносни папири. Кроз књигу Јеловника, неспорно се може утврдити само број стражара (првог дана било их је 89), док је број логораша био променљив. Уз „Попис уништлих у логор” стиче се утисак да је у логору било преко 2000 људи, али се о тачном броју може само претпоставити. Тако се на једном месту код Першена (Першен, 1990:116) наводи да је било између 270 до 320 свештеника СПЦ и монаштва.

Логорски услови очигледно нису испуњавали стандарде предвиђене конвенцијским правом, или прецизније речено, били су прилагођени праву јачега. За било који дисциплински прекршај затворени су били кажњавани. Због изговореног безначајног приговора кажњавање је подразумевало везивањем жицом за стуб у средини логора, са боравком на сунцу цео дан – без додиривања земље. Пролазници који су били у близини углавном су јавно понижавали логораше вербално, плувањем, чупањем брада и ударањем (Споменица, 1996:40, Першен, 1990:117).

Логораша су били на принудном раду за време боравка у Логору Цапраг на физичким радовима, за поправљање путева, копање камена, сечење дрва, утоваре и истоваре, копање канала, а највише за прављење бетонских стубова на које се плела бодљикава жица, чије се фотографије могу наћи још увек у Архиву. Принудни рад био је обавезан за све, укључујући и старије, који су преносили камење. Жене су биле ангазоване на крчењу корова и траве, а девојке су ишле у официрску мензу да спремају али су биле одвођене и у Сисак, одакле су се враћале према наводима Першена силоване.

До краја септембра цео логор за монаштво СПЦ и православне свештенике и чланове њихових породица био је затворен, јер су немачке окупационе власти одбиле да даље примају оне који су железничким транспортима били довожени до Земуна, а потом на станицу у Београду у Топчидер. Према подацима архива СПЦ неспорно је више од 300 свештеника и монаха убијено, а међу њима су били и епископи бањалучки Платон Јовановић, горњокарловачки Сава Трлајић, митрополит дабро-босански Петар Зимоњић, док су митрополита загребачког превезли након физичке тортуре у коми у Београд, где се и упокојио.

Међутим, погромом свештеника и других из Цапрага, логори у Сиску нису престали да функционишу, све до краја II светског рата. Свако повлачење паралела између погрома који је извршен над становништвом 1941-1945. (а овде са

акцентом над православним свештенством и монаштвом) и погрома у Бљеску и Олуји 1995. године могао би да укаже на многобројне сличности у радњама извршења, што не би било само важно за историјско подсећање и знање, већ и за кривичну одговорност појединаца, за злочине који не смеју да застаревају.

Погром у савременом праву

Истамбулски погроми, погроми у НДХ и нацистичкој немачкој, погроми свештенства у Грузији и на другим местима, као што би био погром у Бачкој, па и дешавања са краја XX века у бившој СФРЈ стављају пред науку кривичног права али и пред законодавце озбиљан задатак да се отвори дијалог и одлучи да ли злочин погрома постоји као самосталан злочин против човечности и других добара заштићених међународним правом, и да ли он може да застарева као такав.

Погроми се дефинишу као насилни напади на етничке или верске мањине, уз индиректно или директно учешће, помагање или саучесништво државе. Погром би представљао званично толерисан терор над мањинском групом која је дискриминисана због припадности другој расној, етничкој или верској заједници. Ситуације где држава својим одлукама подржава појединачно и колективно насиље овог типа је доказ више да се ради о посебној кривичноправној радњи – погрому.

Државна политика НДХ која је довела до реализације колективног прогона (протеривања, исељења) означава легализацију погрома. Стварањем правног оквира и активним државним мерама животну су били угрожени делови становништва и подржано насиље над њима, што доводи до погрома. Наиме, јачање дискриминације и стварање мржње, уз наглашени верски анимозитет, лако је довео до групног терора и угрожавања основног људског права – права на живот. Припремање за прогањање (припреме за систем логора који би се реализовао почињу још 1938.) означава активну улогу парламентарних институција у стварању услова неједнакости и неправде, узимајући у обзир верску или етничку припадност, али и непосредне радње стварања страха, терора, пљачке, мучења.

Дискриминација овог типа, праћена насиљем према националној или верској групи јесте посебан злочин, злочин погрома. Погром за време НДХ има карактеристике да су донета правна правила власти који су појачано кршили право на живот, на телесни интегритет, право на имовину, заштиту права деце и старијих. Мотив терора и мржње сигурно да представља не само социолошки феномен, већ и радњу извршења кривичног дела погрома.

Приказивањем примера Логора Цапраг, овај рад има основ за утврђивање чињеница, да се се радило о логору за монаштво и свештенство Српске православне цркве са члановима њихових породица, и да су ови логори са оваквим заточеницима били само начин додатног застрашивања становништва, али и притисак за присилну промену вероисповести, која на жалост, није донела спас онима који су променили веру. Цапраг као логор због начина организовања,

живота и рада у њему, мучења, пљачке, силовања и убистава, показује да он није био тек место где су сабирали део становништва ради исељења, већ показује спровођење политички мотивисане одлуке да се и кроз верске (религиозне) разлике и предрасуде ради на додатној дискриминацији и мржњи према Србима који су живели на територији НДХ.

Овај рад зато представља тек почетак активности у дефинисању радње погрома, као кривичног дела које не застарева. Ако би прихватили погром као део *ius cogens*, заснованог на општим правним принципима признатим од цивилизованих народа, ради обезбеђења поштовања људских права без дискриминације и страха, онда бисмо добили и основ за друштвеноправну и казнену реакцију у случајевима погрома. Ако би погром био засебно кривично дело, онда се злочини против цивилног становништва не би (ако не представљају радње извршења неког другог кривичног дела против човечности и других добара заштићених међународним правом) означавале као исељење, депортација, акција, рација и слично. Злочин погрома треба дакле позаконити, са свим последицама у докринарном, законодавном и практичном смислу. Само тако могуће је извршити и скретање пажње на овакве злочине, што би даље омогућило превенцију, унапређење културе сећања али не би дозвољавало да погром у данашњем добу остане некажњен. Носиоци јавне власти би зато требало питањем погрома да се детаљније баве и донесу одлуке у складу са изнетим (Павловић, 2022:117).

Литература

- Аврамов, С. (2008) Геноцид у Југославији 1941–1945, 1991..., I том, Академија за дипломатију и безбедност и ИГАМ, 1. допуњено и проширено издање, Београд
- Гађиновић, Р. (2019) Усташки концентрациони логори – страшна мучилишта у 2. светском рату, ИПС, Београд, Политичка ревија 2/2019, 203-228.
- Голубовић, З. (1992) Рација у јужној Бачкој 1942. године, Нови Сад: Историјски музеј Војводине.
- Лексикон Народноослободилачког рата и револуције у Југославији 1941-1945 (први том). Београд: „Народна књига“ и Љубљана: „Партизанска књига“, 1980. година.
- Павловић, З. (2022) Погром као злочин у рату и миру у очима јавности, У: Павловић, З. и Станић, Н. (ур.) Зборник 80 година од погрома у великој рацији, Нови Сад: Покрајински заштитник грађана – омбудсман, Матица српска, стр.105-120.
- Першен, М. (1990) Усташки логори, , Загреб: Глобус
- Клаић, Б. (1990) Рјечник страних ријечи. Загреб: Матица хрватска
- Споменица Грађанима Сремских Карловаца жртвама немачке агресије и усташког терора и геноцида 1941-1944.године (1997), Нови Сад
- Шушић, С. Логор за православне свештенике, Експрес недељна ревија, Политика експрес у
- серијалу И то је Јасеновац. 19. јануар 1992., Београд

FROM PERSECUTION TO POGROM AS A WAR CRIME AGAINST HUMANITY

Abstract: The first part of the paper presents the criminal offenses of war crimes and crimes against humanity according to customary international, humanitarian and modern law. Given that these are acts of committing criminal offenses committed during the war, the question arises of distinguishing persecution or forcible relocation from the act of pogrom as a punishable act. In the second part of the paper, a pogrom against priests and their families is shown, which are forms of such a crime, with killings, imprisonments, tortures, confiscation of private property. It is hypothesized whether the persecution of priests and their family members can be treated as a crime of pogrom, as a criminal offense that does not have a statute of limitations. How ready is society to face the consequences of pogroms, to provide support to the victims and their families, and whether justice can be achieved through processes for the truth. Given that law is created only through final court decisions, there is no question that criminal proceedings should be conducted for each individual case, and guilt should be individualized. The public must face the present moment, learning from the past, looking to the future.

Keywords: war crimes, clergy and family members, crimes of pogroms in peacetime, trials, information.